

Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri

Doç. Dr. Emin ÂŞIKKUTLU*

Özet

Hadis tarihinin en önemli ve tartışmalı konularından biri, hadis uydurmacılığının başlangıcını tayin meselesidir. İlk dönemden itibaren bu konuda birçok görüş ve iddia ileri sürülmüştür. Bunlardan biri de, Hz. Peygamber hayattayken onun adına uydurulduğu savunulan bir yalan haberden hareketle, hadis vaz'ının Hz. Peygamber döneminde başladığı iddiasıdır.

İşte bu makalede, yukarıda sözü edilen iddianın dayandığı temel rivâyetler kaynak, sened ve metin yönünden incelenerek bu iddiayı ispatlayacak derecede sahih olup olmadıkları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Netice itibarıyla, araştırmaya konu olan rivâyetlerin, mezkûr iddiayı ispatlayacak ölçüde sahih olmadıkları kanaatine varılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hadis, vaz', hadis uydurmacılığı, fitne, "men kezebe aleyye..." hadisi, Büreyde hadisi.

Abstract

As well as known, the problem of fixation the beginning time of the hadith invention is one of the most important and conflicting subject in Hadith history

The researchers of Islamic sciences have been demonstrated a lot of views or claims about this problem for early islamic period, basing on some narrations including a few lying events accomplished at the Prophet period.

So, in this article, these narrations have been approaching in respect of the source, isnad and text to expose if these narrations were true evidences sufficiently to prove this claim. However, at the and of the research, it seems that these narrations weren't true and trusty enough to prove this claim.

Key words: Hadith, prophetic saying, tradition, invention, hadith invention, fitnah (trouble), "whoever liet to me..." hadith, Bouraida's hadith.

Bilindiği gibi hadis vaz'ının başlangıcı meselesi, hadis tarihinin en önemli ve tartışmalı konularından biridir. Kesin bir tarih ve yer belirleme imkânı bulunmayan bu olgu hakkında, Hz. Peygamber devrinde veya onun vefatından sonra meydana gelen bazı gelişmelerden hareketle olay veya dönem bazında çeşitli

görüşler ortaya atılmıştır. Ayrıntıya inmeksizin bu görüşlerin hatırlatılması, konunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacaktır.¹

Doğrudan veya dolaylı olarak konuya değinen bir kısım ilim ve fikir adamları, bazı kaynaklarda nakledilen bir veya birkaç olaydan hareketle mutlak anlamda hadis vaz'ının başlangıcını Hz. Peygamber dönemine dayandırır. Bilindiği kadarıyla bu tezi benimseyip dile getiren ilk müellif, Endülüslü zâhirî alim İbn Hazm'dır (ö. 456/1064).² Ahmed Emin,³ Ebû Reyve,⁴ Zübeyr Sıddîkî,⁵ Ebû Zehv,⁶ İdlîbî⁷ ve Sadık Cihan⁸ gibi çağdaş araştırmacılar da, bu görüşü açıkça veya zımnen desteklerler.

Bazı araştırmacılara göre uydurmacılık, Hz. Osman döneminde başlamıştır. Müsteşrik William Muir'in ortaya attığı⁹ ve Dümeynî'nin **el-kavlu'l-hak/doğru görüş** diyerek benimsediği,¹⁰ Kardavî'nin desteklediği,¹¹ İdlîbî'nin ise muhtemel gördüğü¹² bu tezi daha dar bir zaman aralığına hasrederek savunan Enbiya Yıldırım ise, bu konudaki görüşlerin tahlil ve tenkidini yaptıktan sonra, hadis vaz'ının Hz. Osman'ın hilafetinin son iki yılında (h. 34-35) İbn Sebe' marifetiyle başladığı sonucuna varmaktadır.¹³

Ekrem Ziya Umerî ise, bir taraftan Hz. Osman döneminde hadis uydurulduğunu gösteren herhangi bir rivâyet bulunmadığını söylerken, diğer taraftan, Cemel (36/656), Siffin (37/657) ve Nehrevan olayları sonrasında ortaya çıkan Şîa ve Havâric gibi dinî-siyasî gruplarla birlikte hadis vaz'ının artış kaydettiğini

* M.Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Ömer Felâte, *el-Vad' fi'l-hadîs*, Beyrut 1401/1981, I, 177-184; Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, İstanbul 2000, s. 13-34.

² bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Beyrut 1403/1983, II, 84.

³ bk. Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut 1975, s. 201-202.

⁴ bk. Mahmûd Ebû Reyve, *Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Kahire ts., s. 38-39.

⁵ bk. M. Zübeyr Sıddîkî, *Hadîth Literature*, Cambridge 1993, s. 32.

⁶ Muhammed Ebû Zehv, Hz. Peygamber adına genel anlamda yalan konuşmakla, kasıtlı ve sistemli hadis uydurmacılığını birbirinden ayırır ve genel anlamda yalancılığın Hz. Peygamber zamanında varolduğunu iddia eder. (bk. *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn*, Beyrut 1404-1984, s. 480-481).

⁷ Salahaddin el-İdlîbî, Ebû Zehv'in bu görüşünü benimser. (bk. *Menhecu nakdi'l-metn inde ulemâ'l-hadîsi'n-nebevî*, Beyrut 1403/1983, s. 40-41).

⁸ bk. Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun 1997, s. 37-39.

⁹ Sıddîkî, *Hadis Literature*, s. 32.

¹⁰ Müsfir Çürmullah ed-Dümeynî, *Mekâyisü nakdi müttüni's-sünne*, Riyad 1404/1984, s. 30. (Dümeynî, bu görüşünü meşhur âlimlere nisbet ederse de bunların kim olduğuna değinmez.)

¹¹ Yusuf Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem* (çev. Bünyamin Erul), Kayseri 1993, s. 106.

¹² bk. İdlîbî, *Menhec*, s. 42.

¹³ Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 34.

belirtmek suretiyle Hz. Osman döneminde -az da olsa- hadis uydurulduğu imasında bulunur¹⁴.

Bu konuda, özellikle sünnî çevrelerde epeyce taraftar toplayan başka bir görüşe göre uydurmacılık, hicrî birinci asrın ortalarına doğru başlamıştır. Mustafa Sibâî,¹⁵ Muhammed Accâc,¹⁶ Ebû Şehbe,¹⁷ Ebû Gudde,¹⁸ A'zamî,¹⁹ Talat Koçyiğit,²⁰ Müctebâ Uğur²¹ ve Ahmet Yücel²² gibi ilim adamlarının savunduğu bu tez, somut bir olaya dayanmaktan çok, Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle patlak veren iç karışıklıklar sürecinde sünnetin bulandırılmaya başlandığı ve bazı siyasî-dinî ihtilaf ve huzursuzlukların sıcak çatışmaya dönüştüğü **büyük fitne** ortamını ve onu müteakiben hicrî 40 yılını esas alır. Ebû Zehv²³ ve İdlîbî²⁴ ise, bu tarihi kasıtlı ve sistemli vaz'ın başlangıcı olarak kabul eder.

Bir başka iddiaya göre uydurmacılık, hicrî birinci asrın son üçtebirlik diliminde başlamıştır. Bu iddianın sahibi Ömer Felâte, Muhtar es-Sekaff'nin (ö. 67/686) Resûlullah'dan sonra hilafete geçeceğine ve onun neslini koruyacağına dair, bir hadişçiye rüşvet karşılığında hadis uydurma siparişinde bulunmasını, ilk somut vaz' girişimi olarak kabul ederek vaz'ın başlangıcını hicrî 66 yılından sonraya tehir eden bir görüş ileri sürer.²⁵ Benzer bir görüşü dile getiren Yaşar Kandemir ise, Hz. Peygamber hayattayken düşmanlarının, münafıkların ve ona yalancı, mecnun, sihirbaz ve şair deme cüretinde bulunanların icad ettikleri bir sözü, Hz. Peygamber'e nisbet etmelerini daima ihtimal dahilinde görmekle birlikte;²⁶ hadis uydurma hareketinin, sahâbe asrının sonu diye ifade edilen

¹⁴ bk. Ekrem Ziya el-Umerî, *Buhûs fi târîhi's-sünneti'l-müşerrefe*, Beyrut 1405/1984, s. 22-23. Umerî'nin bu görüşü, mezkûr eserin 1974 baskısında "nâdiren" kaydıyla açıkça ifade edilmiş ise de, 1984 baskısında bu kayda yer verilmemiş olması dikkat çekicidir.

¹⁵ bk. Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetüha fi't-teşri'ül-İslâmî*, Beyrut 1405/1985, s. 75, 78; Muhammed Ebû Şehbe, *ed-Difâ' anî's-Sünne* Beyrut 1991, s. 61.

¹⁶ Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Dâru'l-fikr 1401/1981, s. 189-193

¹⁷ bk. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdûât fi kütüb't-tefsîr*, Kahire 1408/1988, s. 20-21.

¹⁸ bk. Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemhât min târîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadis*, Beyrut 1417/1997, s. 73.

¹⁹ bk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadisî'n-nebevî ve târîhi tedvînih*, Beyrut 1413/1992, II, 436.

²⁰ bk. Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 1981, s. 106-105; a.mlf., "Mevzû Hadislerin Zuhûru", *AÜİFD*, Ankara 1967, XV, s. 62, 65, 67, 68.

²¹ Mücteba Uğur, "Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs", *AÜİFD*, Ankara 1986, XXVIII, s. 305.

²² Ahmet Yücel, *Hadis İstulahlarnın Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 41-43.

²³ bk. Ebû Zehv, *Hadis Literature*, s. 480.

²⁴ bk. İdlîbî, *Menhec*, s. 41.

²⁵ bk. Felâte, *el-Vad'*, s. s. 202.

²⁶ Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, İstanbul 2002, s. 20.

büyük tâbiîler devrinin buhranlı ortamında muhtelif tesirlerle başlayıp geliştiğini belirtir.²⁷

Fitne öncesi dönemde hadis uydurmacılığını uzak bir ihtimal olarak gören M. Accâc ise, gerek Hz. Peygamber zamanında gerekse onun vefatından sonra hiçbir sahâbînin, hatta büyük tâbiînin hadis uydurmuş olabileceğinin düşünülmeceğini söylemesi,²⁸ bu olguyu Felâte'nin belirttiği tarihten de sonraya tehir ettiği anlamına gelir ki, onun bu sözü, yukarıdaki görüşü ile çelişmektedir.

Hadis uydurmacılığının başlangıcına dair bu temel görüşleri zikrettikten sonra, “uydurmacılığın Hz. Peygamber zamanına kadar uzandığını” savunan tezin dayandığı rivâyetleri bilimsel tenkid kriterleri çerçevesinde değerlendirmeye geçebiliriz. Bu görüşü desteklediği düşünülen rivâyetleri muhteva açısından iki gruba ayırmak mümkündür: Birinci gruptakiler bu konudaki tartışmalarda sürekli ön plana çıkarılan rivâyetlerdir. İkinci gruptakiler ise konuyla doğrudan ilgili oldukları halde pek bilinmeyen veya kullanılmayan farklı muhtevadaki rivâyetlerdir. Bu rivâyetleri, hadis edebiyatı kaynaklarında geçtikleri ilk kaynaktan itibaren kronolojik sıraya göre ele alıp konuyla ilgili kabul veya red yönündeki görüşlere temel teşkil edebilecek bir delil değeri taşıyıp taşımadıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

I. Konu İle İlgili Rivâyetler

“Men Kezebe...” Hadisi Merkezli Rivâyetler

Hadis vaz'ının başlangıcını tesbit konusundaki tartışmalarda, geçmişten günümüze sürekli ön plana çıkarılan ve dört sahâbî ile üç tâbiîden nakledilen bu kategorideki rivâyetler, Hz. Peygamber zamanında meydana geldiği iddia edilen bir **uydurmacılık** olayı etrafında döner. Genellikle Büreyde'den (ö. 63/682) nakledildiği için **Büreyde rivâyeti** olarak da bilinen bu rivâyetlerden ilki, Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmü*'nde, “Resûlullah Adına Yalan Konuşmak” başlığı altında Saîd b. Cübeyr'den (ö. 95/713-714) **mürsel** isnadla gelen şu rivâyettir:

“Adamın biri Ensar köylerinden birine giderek, ‘Resûlullah (s.a.s) beni size gönderdi ve falan kadını evlendirmenizi emretti’ der. Kadının ailesinden biri ‘Bu adam bize, Resûlullah’ın gönderdiğini tahmin etmediğimiz bir haber getirdi. Siz bu adamı ağırlayıp ikramda bulunun; ben de gideyim, işin aslını öğrenip size bildireyim’ diyerek Resûlullah’a gelir ve durumu anlatır. Nebî (s.a.s), ‘Gidin ve eğer yetişebilirsiniz –ki, sanmıyorum- onu öldürün’ talimatıyla Hz. Ali (ö. 40/661) ile Hz. Zübeyr'i (ö. 36/656) oraya gönderirse de, bu iki sahâbî olay

²⁷ Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 26.

²⁸ M. Accâc, *es-Sümne*, s. 193; *el-Muhtasar*, 250-251.

yerine gittiklerinde, adamın yılan sokması sonucu öldüğünü görürler. Geri dönüp durumu Hz. Peygamber'e bildirdiklerinde: "Kim bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" buyurur.²⁹

Ayrıca Büreyde (ö. 63/682)³⁰, Abdullah b. Amr (ö. 65/684)³¹, Abdullah b. Zübeyr (ö. 72/691)³², Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674)³³, Abdullah b. Muhammed b. Hanefiyye (ö. 99/717)³⁴ ve Abdullah b. Hâris b. Nevfel'den (ö. 79/698)³⁵ naklen, Saîd b. Cübeyr'in bu rivâyetine benzer başka rivâyetler de kaynaklarda yer almaktadır.

Yukarıda sözü edilen rivâyetlerin bulunduğu kaynaklara bakıldığında önemli bir kısmının güvenilirliği tartışmalı eserler olduğu görülür. Bununla birlikte, bu kaynaklar arasında en eski ve muteber olanlar, Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'i*, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Müşkilü'l-âsâr*'ı ve Taberânî'nin (ö. 360/971) ilk iki *Mu'cem*'idir. Daha sonraki dönemlerde İbn Adî (ö. 365/975), İbn Hazm (ö. 456/1071), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Teymiye (ö. 728/1328), Zehebî (748/1347) ve Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) gibi müellifler de, **rical** veya **mevdûat** türü eserlerinde değişik vesilelerle bu rivâyetlere yer vermişlerdir. Ancak söz konusu rivâyetlerin bu tür kitaplarda geçmesi, ilk anda zannedilebileceği gibi **uydurma** oldukları için değil, aksine İbnü'l-Cevzî ve Aliyyü'l-Kârî'nin *Mevdûât*'larındaki **mukaddime** bölümlerinde açıkça görüleceği üzere, Resûlullah'a

²⁹ Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve el-Ezdî, *el-Câmi'* (Abdürrezzak'ın *el-Musannefi* ile birlikte nşr. Habîburrahman el-A'zamî), Beyrut ts. XI, 261; Celaleddîn es-Suyûtî, *Tahzîrü'l-havâs min ekâzîbi'l-kussâs* (nşr. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ), Beyrut 1404/1984, s. 170.

³⁰ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Müşkilü'l-âsâr* (nşr. Muhammed Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1415/1995, I, 115; İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, Beyrut 1409/1988, IV, 53; İbn Hazm *el-İhkâm*, II, 83-84; İbnü'l-Cevzî Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Kitâbü'l-mevdûât* (nşr. Abdurrahman Osman), y.y. 1403/1983, I, 55-56; İbn Teymiye, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm, *es-Sârimü'l-meslûl alâ şâtimi'r-Resûl*, Haydarâbâd 1322/, s. 176-177; Zehebî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb Arnaûd), Beyrut 1405/1985, VII, 374; *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire 1382/1963, II, 292-293; Suyûtî, *Tahzîrü'l-havâs*, s. 98; Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan, *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdûa* (nşr. Muhammed es-Sabbâğ), Beyrut 1391/1971, s. 15; İbn Hamza İbrahim b. Muhammed el-Hüseynî, *el-Beyân ve't-ta'rîf fi esbâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf*, Beyrut 1401/1981, II, 229.

³¹ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat* (nşr. Târik b. Abdullah-Abdülmuhsin b. İbrahim), Kahire 1415/1995, II, 318; Heysemî, Nûreddîn b. Ali, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Beyrut 1967, I, 145; Suyûtî, *Tahzîrü'l-havâs*, s. 88-89; Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a*, s. 14; İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rîf*, II, 229-230.

³² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 56; Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a*, s. 30-31.

³³ Suyûtî, *Tahzîrü'l-havâs*, s. 113.

³⁴ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 145; Suyûtî, *Tahzîrü'l-havâs*, s. 99-100; Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a*, s. 16.

³⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, (nşr. N. Boyacılar), Riyad 1418/1997, I, 52-53.

yalan isnad edip hadis uydurmanın çirkinliğine, vebali ve cezasının ağırlığına dikkat çekmek amacına yöneliktir.

Buraya kadar yaptığımız bu genel kaynak tesbiti ve değerlendirmesinden sonra, yukarıda esas aldığımız Saîd b. Cübeyr rivâyetinin değişik kaynaklardaki önemli rivâyet farklılıklarına geçebiliriz.

Kendi grubundaki rivâyetlerin en meşhuru olan ve tesbitlerimize göre ilk defa Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'*inde geçen **Büreyde hadisi**, biri Ebû Ümeyye, diğeri de Fehd adlı iki râvî kanalından gelmektedir. Ebû Ümeyye rivâyetine göre bu olayda adı geçen kişi, Câhiliyye döneminde Medine'ye iki mil mesafedeki³⁶ Leysoğulları kabilesinden bir kadınla evlenmek ister. Fakat bu isteği reddedilince bir cübbe giyip adı geçen kabileye giderek bu cübbeyi kendisine Hz. Peygamber'in giydirdiğini ve canları ve malları üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma yetkisi verdiğini söyleyip sevdiği kadının evine yerleşir. Kabile mensuplarının Resûlullah'a bir elçi gönderip durumu haber vermesi üzerine, "Yalan söyledi Allah düşmanı. Eğer onu canlı bulursan- ki, zannetmiyorum- boynunu vur, ölü bulursan ateşte yak" talimatıyla oraya bir elçi gönderir. Elçi olay yerine vardığında, yılan sokması sonucu ölmüş halde bulduğu bu şahsı yakar. İşte bu olay üzerine Resûlullah "**Men kezebe...**" hadisini söyler.³⁷

Fehd rivâyetinde ise, bu olayın kahramanı olarak geçen kişinin gittiği kabilenin adı geçmemekle birlikte, Medîne'nin kenar mahallesinde oturduğu anlatılmakta, ayrıca bu şahsın "**canlarınız ve mallarınız üzerinde dilediğim gibi**" ifadesi yerine, "**sizinle ilgili şu, şu konularda**"³⁸ veya "**sizin, mallarınız ve şu, şu konularda**"³⁹ sözü yer almaktadır.

En eski kaynağı Taberânî'nin *el-Evsat'ı* olup Abdullah b. Amr'dan nakledilen benzer bir rivâyette de adı zikredilmeyen bu şahs, Hz. Peygamber'in cübbesine benzer bir cübbe giyip Medine'de bir eve giderek ev halkına, Resûlullah'ın kendisine istediği evi denetleme yetkisi verdiğini söyler. Onlar da, "Resûlullah'ı biliriz; o kötülük emretmez" derler ve ardından ona konaklayacağı bir oda hazırladıktan sonra bir elçi gönderip durumu Hz. Peygamber'e bildirirler. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer'i olay yerine gönderir; fakat küçük abdest için

³⁶ Suyûtî'nin İbn Adî'den naklettiği Büreyde rivâyetinde bu mesafenin bir mil olduğu belirtilmektedir. Halbuki İbn Adî'nin *el-Kâmil'*inde de "iki mil" lafzı yer almaktadır. Bu durumda Suyûtî'nin rivâyetinde bir hata olduğu anlaşılmaktadır. Karşılaştırmalı olarak bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 54; Suyûtî, *Tahzîrül-havâs*, s. 98.

³⁷ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 261; Tahâvî, *Müşkilül-âsâr*, I, 115; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 53; İbn Hazm *el-Beyan*, II, 83-84; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 55-56; İbn Teymiye, *es-Sârim*, 176-177; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, VII, 374; Mîzân, II, 292-293; Suyûtî, *Tahzîrül-havâs*, s. 98, Aliyyül-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, s. 15; İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rif*, II, 229.

³⁸ Tahâvî, *Müşkilül-âsâr*, I, 115.

³⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 55.

dışarı çıktığında engerek yılanı tarafından sokularak öldürülen bu şahsın cesedi ile karşılaşılır ve onu yakarlar. Dönüp durumu haber verdiklerinde Hz. Peygamber, “**Men kezebe...**” hadisini irad eder.⁴⁰

İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevdûati*'nda belirtildiğine göre⁴¹ Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), “**Men kezebe...**” hadisini açıklarken bu rivâyeti nakletmiş ve orada bahsi geçen şahsın bir akşam, aşık olduğu kadının evine giderek Resûlullah'ın, kendisini istediği evde misafir olarak geceleme üzere gönderdiğini söyler. Durum Hz. Peygamber'e haber verilince, boynunun vurulması, sonra da yakılması talimatı ile oraya birini gönderir ise de ardından onu geri çağırarak boynunun vurulmasını yeterli görüp “Ateşle ancak ateşin rabbi azap eder” der ve yakılması talimatını geri alır. Fakat o sırada olay mahallinde yağmur yağar ve abdest almak için dışarı çıkan adamı yılan sokar. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaştınca, “O, cehennemdedir” buyurur.

Yine İbnü'l-Cevzî'nin mezkûr eserinde geçen Abdullah b. Hâris b. Nevfel rivâyeti⁴² İbnü'z-Zübeyr rivâyetine çok benzemekle birlikte, bu rivâyette kendisini Hz. Peygamber'in elçisi diye tanıtan şahsın Huda'aoğulları'ndan⁴³ Ebû Huda'a adlı birisi, sevdiği kadının da Kubalı olduğu, giydiği cübbeyi pazardan satın aldığı ve verdiği haberin doğruluğunu araştırmak üzere Resûlullah'a iki kişinin geldiği belirtilmektedir. Haberi öğrenen Hz. Peygamber'in çok kızdığı ve bu şahsın canlı bulunması halinde öldürülüp yakılması talimatı ile iki kişiyi olay yerine gönderdiği, fakat bevletmeye çıkan bu şahsın, su kanalından su alırken yılan tarafından sokularak öldürüldüğü anlatılmaktadır.

İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği Üsâme b. Zeyd (ö. 153/770) rivâyetinde⁴⁴ ayrıntılarına girilmeden Abdullah İbnü'l-Hanefiyye (ö. 80/699'dan sonra) rivâyeti çerçevesinde nakledilen bu olay, “**Men kezebe...**” hadisinin sebab-i vürûdudur. Buna göre Hz. Peygamber, gönderdiği bu şahsa onun adına yalan konuşması sebebiyle beddua etmiş, daha sonra adam karnı yarılmış/patlamış halde ölü bulunarak gömülmüş, ancak toprak onu kabul etmeyip dışarı atmıştır. Ayrıca bu rivâyetin sonunda, adı açıklanmayan bu Eslemli sahâbinin İbnü'l-Hanefiyye'ye “Ne dersin, artık bir daha yalan konuşur muyum?” dediği belirtilmiştir.

⁴⁰ Taberanî, *el-Evsat*, II, 318.

⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, (nşr. Nureddin Boyacılar), I, 51- 52.

⁴² *a.g.e.*, I, 52-53.

⁴³ Huda'aoğulları, Temîm'e mensup bir kabilenin adıdır. (bk. İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ts, VIII, 67; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü kabâilü'l-Arab*, Beyrut 1402/1982, I, 333).

⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), I, 84-85; Suyûtî, *Tahzîrü'l-havâs*, s. 113.

Tesbitlerimize göre Abdullah İbnü'l-Hanefiyye rivâyetinin kaynağı, Suyût'nin(ö. 911/1505) *Tahzîrû'l-havâs* adlı kitabıdır.⁴⁵ Bu rivâyete göre, Abdullah'ın babası ile birlikte gittiği Eslemlî bir sahâbî yakınlarından bizzat dinlediği bu olayda bahsi geçen şahıs, Hz. Peygamber tarafından bir Arap kabilesine gönderilmiş, kabileye varınca, “Resûlullah, bana kadınlarınız hakkında istediğim gibi hükmetmemi emretti” demişti. Durumu haber alan Hz. Peygamber, bu kişinin önce öldürülüp sonra yakılması emriyle Ensarlı birini olay mahalline göndermiş ise de, oraya vardığında bu kişi ölmüş ve defnedilmişti. Çıkarılmasını istedi; çıkarıldı ve yakıldı. İşte bu olay üzerine Resûlullah “**Men kezebe...**” hadisini buyurmuştur.

Yukarıda metin farklılıklarına değinilerek aktarılan rivâyetler, Hz. Peygamber döneminde meydana geldiği iddia edilen bir olayı anlatan aynı veya benzer muhtevalı muhtelif tariklerden ibarettir. Şimdi, uydurmacılığın başlangıcı ile ilgili araştırmalarda pek kullanılmayan farklı muhtevalı üç rivâyeti ele alacağız.

Diğer Rivâyetler

1. Mûsa b. Ebî Şeybe Rivâyeti

Ma'mer b. Râşid, “Yalan ve Gerçek” başlığı altında Mûsa b. Ebî Şeybe'nin (ö. ?) şu rivâyetini zikretmektedir: “Resûlullah, yalanı sebebiyle bir kişinin şahitliğini geçersiz saydı. (...).⁴⁶ Bilmiyorum bu yalan neydi? Allah adına mı, yoksa Resûlü'nün adına mı?”⁴⁷

2. Münekka et-Temîmî Rivâyeti

Kûfeli sahâbîler arasında sayılan ve Kâdisiyye Savaşı'na (15/636) katılmış olan Münekka b. Husayn'ın (ö. ?)⁴⁸ bu rivâyetinin en eski kaynağı, İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) *et-Tabakât*'idir.⁴⁹

Önceki rivâyetlerin muhtevalarına nisbetle farklılık arz eden bu rivâyete göre Münekka, başından geçen şu olayı nakleder: “Nebî'ye (s.a.s) zekât develerimizi

⁴⁵ Suyûtî, *Tahzîrû'l-havâs*, s. 99-100.

⁴⁶ Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'*inde bu kısım boştur.

⁴⁷ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 159; Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed, *ed-Duafâü'l-kebir* (nşr. Abdülmu'tî Emin Kal'acı), Beyrut 1404/1984, IV, 123.

⁴⁸ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Târihu'l-kebir*, Beyrut ts, VIII, 53; İbn Ebî Hâtim, Ebû Abdurrahman er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Abdurrahman el-Muallimî), VIII, 426; İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Beyrut 11328/1910, III, 464.

⁴⁹ İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut ts. VII, 63; İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, Beyrut 1424/2003, s. 526; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecid es-Silefi), XX, 300; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 140-141; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânî'dî's-semâniye*, y.y., ts., III, 134-135; Suyûtî, *Tahzîrû'l-havâs*, s. 102-103; Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a*, s. 23-24.

getirip teslim ettim ve iki tanesinin kendisine hediye olarak gönderildiğini söyledim. O da hediyenin zekâtтан ayrılmasını emretti. Birkaç gün bekledim. İnsanlar, Resûlullah (s.a.s)'ın Halid b. Velîd'i (ö. 21/642) zekât dağıtmak üzere Mudar kölelerine göndereceği söylentisini çıkardı. "Vallahi bizim ihtiyacımız yok ama yakınlarımız muhtaç. Onlara zekât dağıtılmadan ben zekatımı (doğrudan) onlara versem?" diye düşündüm ve Resûlullah'a gittim. Resûlullah devenin üzerinde idi ve yanında Esved⁵⁰ vardı. Başı Resûlullah'ın başıyla aynı hizada bulunan Esved'den daha uzun birini görmedim. Kendisine yaklaşınca, bana doğru gelir gibi oldu, fakat Nebî (s.a.s) onu engelledi. Sonra Hz. Peygamber'e insanların şöyle şöyle bir söylenti çıkardıklarını bildirince, koltuk altı beyazlığı görülecek şekilde ellerini kaldırdı ve "Allahım, onlara benim adıma yalan konuşmayı helal kılmıyorum" buyurdu. (İşte bundan böyle) Nebî 'den (s.a.s), Kur'an'ın söylemediği veya sünnetin onaylamadığı hiçbir hadis rivâyet etmedim. Hayatında (böyle) yalan konuşuluyordu ise, ölümünden sonra kim bilir nasıl konuşulur."

3. Râfi' b. Hadîc Rivâyeti

İbnü'l-Cevzî'nin rivâyetine göre, Râfi' b. Hadîc (ö. 73/692) şöyle bir olay anlatır: "Resûlullah'ın yanındaydık. Adamın biri geldi ve 'Yâ Resûlallah, insanlar senden şöyle şöyle (söylediğini) naklediyorlar' dedi. Resûlullah (s.a.s), 'Onu ben söylemedim; ben ancak semadan ineni söylerim. Yazıklar olsun! Benim adıma yalan konuşmayın. Çünkü, benim adıma yalan konuşmak, başkası adına yalan konuşmaya benzemez' buyurdu.⁵¹

II. Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Burada, hadis uydurmacılığının başlangıç vaktini tayinde kullanılan ve yukarıda kaynak tesbiti ve metin farklılıkları yönünden incelenen rivâyetler, sened ve metin olmak üzere iki açıdan değerlendirilecektir.

A. Sened Açısından

1. "Men kezebe..." Hadisi Merkezli Rivâyetler

a. Saîd b. Cübeyr Rivâyeti

Yukarıda ifade edildiği gibi, ilk defa Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmiü*'nde geçen bu rivâyetin isnadı şöyledir:

Resûlullah > (?) > Saîd b. Cübeyr > Recül (?) > Ma'mer b. Râşid

Bu sened, şu üç nedenle tenkide açıktır:

⁵⁰ Esved b. Mâlik el-Esedî el-Yemânî. Resûlullah'ın hizmetçilerindendir. (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 46.

⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 77; Suyûtî, *Tahzîrü'l-havâs*, s. 107; Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a*, s. 25.

aa. Saîd b. Cübeyr'in hadisi aldığı hocası belli değil, yani mechûldür. Bu kişinin bir sahâbî veya tâbîî olma ihtimali vardır. Eğer sahâbî ise, rivâyet **mürsel**,⁵² tâbîî ise **mu'dal**⁵³ hükmündedir. Her iki durumda rivâyet, genel anlamda **munkatı** olduğundan ihticaca elverişli değildir.⁵⁴

bb. Ma'mer b. Râşid, bu rivâyeti aldığı hocasını "recül" diyerek ibham etmiştir. Dolayısıyla rivâyet, isnad zincirinin bu halkasındaki belirsizlik ve bilinmezlik (**ibham ve cehâlet**) nedeniyle de delil değeri taşımamaktadır.

cc. Rivâyete yöneltilebilecek önemli bir başka tenkid ise, son râvî Ma'mer b. Râşid'in durumudur. Çünkü Ma'mer'in Yemen'de naklettiği rivâyetler **ceyyid/iyi** sayılırken Basra'da naklettikleri **iztirab tutarsızlık** sebebiyle kabul görmemiştir.⁵⁵ Her ne kadar hemşehrisi olan Abdürrezzâk da, bu rivâyeti Ma'mer'den almış ise de, bunun nerede ve ne zaman gerçekleştiği bilinemediği için, söz konusu rivâyette ilmî emanet açısından en azından tevakkufu gerektiren bir illetin bulunduğu açıktır.

b. Büreyde rivâyeti

Bu rivâyet, şu tariklerden nakledilmektedir:

ba. Büreyde>Abdullah b. Büreyde>Salih b. Hayyan>Ali b. Müshir>Zekeriya b. Adî>...>Tahâvî, İbn Hamza

bb. Büreyde>İbn Büreyde>Sâlih>Ali>Zekeriya b. Adî>...>İbn Adî, İbn Teymiye, Zehebî

bc. Büreyde>İbn Büreyde>Sâlih>Ali>Zekeriya>...>İbn Hazm

bd. Büreyde>İbn Büreyde>Sâlih>Ali>Himmânî>...>Tahâvî, İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiye, Zehebî

Yukarıdaki dört tarikin müşterek formu "**Büreyde>İbn Büreyde>Sâlih b. Hayyân>Ali b. Müshir**" dir. Bu tarikler, Ali b. Müshir'den sonra Zekeriya b. Adî ve Himmânî ile ayrılmaktadır.

Büreyde sahâbîdir.⁵⁶ İbn Büreyde, oğlu Abdullah olup Tabiûn'un güvenilir (sika) şahsiyetlerindedir.⁵⁷ Sâlih b. Hayyân (ö. 140-150/757-767 arası) ise,

⁵² Mürsel hadisin tanımı ve delil değeri hakkında geniş bilgi için bk. Salahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Ankara 1985.

⁵³ *Mu'dal* hadisin tanımı için bk. Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 356; Selman Başaran-M. Ali Sönmez, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Bursa 1993, s. 136; Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 246-247.

⁵⁴ Hadisçilerin cumhuru ile pek çok fıkıhçı ve usulcüye göre mürsel hadis, zayıf hadis kategorisine dahil olup delil değeri taşımaz. (bk. Salahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 110-111).

⁵⁵ İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İlelüt-Tirmizî* (nşr.Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1405/1985, s. 330.

⁵⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 146.

Yahya b. Maîn, Dârimî, Buhârî, İclî, Ebû Hâtim, Fesevî, Nesâî, Ukaylî, İbn Hibban, İbn Adî, Dârekutnî, Âcurrî, İbnü'l-Cevzî, Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer gibi ünlü münekkidlerce ittifakla taz'if edilen bir râvîdir.⁵⁸ Dolayısıyla bu rivâyetin, Sâlih b. Hayyan'ın bulunduğu bütün tarikleri zayıftır.

c. Abdullah b. Amr rivâyeti

Bu rivâyetin isnadı şöyledir:

Abdullah b. Amr>Sâib>Atâ b. es-Sâib>Vüheyb b. Hâlid>Ahmed b. İshak el-Hadramî>Ebû Talha Mûsa b. Abdullah el-Huzâî>Taberânî

Bu isnadda, hadisi Abdullah b. Amr'dan alan Sâib b. Yezîd, güvenilir bir tâ-bîdir.⁵⁹ Ne var ki, onun râvîsi durumundaki oğlu Atâ, aslında güvenilir ve sağlam bir râvî iken ömrünün sonlarında bunaması/ihtilat sebebiyle bu güvenilirliğini yitirmiştir. Bu nedenle, hakkındaki değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, sadece Süfyan es-Sevri, Şu'be, Zuheyr, Zâide, Hammâd b. Zeyd ve Eyyûb'un ondan naklettiği rivâyetler ihtilat öncesine ait olup muteberdir. Bu raviler dışındakilerin rivâyetleri, ihtilat sonrasına tesadüf ettiği için en azından tevakkufu gerektirecek ölçüde zayıftır.⁶⁰ Hadisi Atâ'dan nakleden Vüheyb, kendisi sika bir râvî olmakla birlikte,⁶¹ adı Atâ'dan ihtilat öncesi hadis alanlar arasında geçmediği için, bu rivâyeti Atâ'dan ihtilat zamanında almış olma ihtimaline göre değerlendirilecektir. Ahmed b. İshâk el-Hadramî, **sika/güvenilir, sadûk/doğru sözlü ve lâ be'se bih/sakıncasız**;⁶² Musa b. Ubeydullah da **mak-**

⁵⁷ Zehebî, *Mizân*, II, 396.

⁵⁸ bk. Yahya b. Maîn, *et-Târih* (nşr. Ahmed M. Nürseyf), Mekke 1399/1979, II, 263; *Ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. M. Kâmil-M. Mutî'-Gazve Bedîr), Dımaşk 1405/1985, I, 52; Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *et-Târih* (Ahmed M. Nürseyf), Dımaşk ts., s. 134; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, Beyrut ts. IV, 275; *et-Târihu's-sağîr* (Mahmûd İbrahim Zâyed), Beyrut 1406/1986, II, 102; İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah, *Târihu's-sikât* (nşr. Abdülmu'tî Kal'acı), Beyrut 1405/1985, s. 225; Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn* (nşr. Abdülazîz İzzeddîn), Beyrut 1405/1985, s. 129; Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed, *ed-Duafâü'l-kebîr* (nşr. Abdülmu'tî Emin Kal'acı), Beyrut 1404/1984, II, 200; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 398; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, Halep 1396/1976, I, 369-370; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 55; Dârekutnî, Ali b. Ömer, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn* (nşr. Abdülazîz İzzeddîn), Beyrut 1405/1985, s. 327; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 48; Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1992, XIII, 33-35; Zehebî, *Mîzân*, II, 292-293; *Siyeru a'lâm*, VII, 373; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, Haydarâbâd 1325/1907, IV, 386-387.

⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 450.

⁶⁰ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, II, 197; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 333-334; Hâkim, Ebû Abdullah Ahmed en-Nisâbü'rî, *Suâlâtü'l-Hâkim li'd-Dârekutnî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah), Riyad 1404/1984, s. 262; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, II, 176; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 203-207.

⁶¹ *a.g.e.*, XI, 169-170.

⁶² Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târihu Bağdâd*, Beyrut ts., IV, 26-27; Zehebî, *Mizân*, I, 82

bul⁶³ birer râvî olmalarına rağmen Abdullah b. Amr'ın bu rivâyeti de, Atâ'nın durumu sebebiyle delil değeri taşımamaktadır.

d. Abdullah b. Zübeyr rivâyeti

Bu rivâyetin isnadı şöyledir:

Abdullah b. Zübeyr>Atâ b. Sâib>Dâvûd b. Zibrikan>Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali Fezârî>Serî b. Mersed Horasânî⁶⁴>.....>İbnü'l-Cevzî

Bu rivâyet de, yukarıdaki Abdullah b. Amr rivâyetinin sened tahlilinde geçtiği üzere, öncelikle Atâ sebebiyle muteber değildir. Çünkü hadisin râvîlerinden Dâvûd, ihtilat öncesi Atâ'dan hadis alanlar arasında yer almadığı gibi, Buhârî hariç, diğer münekkidler tarafından değişik derecelerde taz'îf edilmiştir.⁶⁵ Cerhlerinde genellikle yumuşak uslûp kullandığı bilinen Buhârî'nin ise, bu ravi hakkında “**mukâribu'l-hâl**” lafzını kullanması,⁶⁶ en azından cerhe yakın bir değerlendirme olarak kabul edilebilir. Kısaca, İbnü'z-Zübeyr rivâyeti de delil sayılabilecek nitelikte değildir.

e. Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel (ö. 79/698) Rivâyeti

Abdullah b. Hâris>Atâ b. Sâib>Saîd b. Zeyd>Ârim>İsmail b. İshak>.....>İbnü'l-Cevzî isnadıyla nakledilen bu rivâyet, şu üç yönden tenkide açıktır:

ea. Rivâyetin kaynak râvîsi durumundaki Abdullah b. Hâris b. Nevfel, Resûlullah'ın tahnikine ve ru'yetine mazhar olmasına rağmen, kendisi çok küçük yaşta iken Resûlullah vefat ettiği için doğrudan ondan hadis alma imkânı bulamayan bir zattır.⁶⁷ Ru'yet açısından sahâbe tabakasında sayılsa da, rivâyet tekniği açısından Hz. Peygamber'den yaptığı nakiller **mürsel** sayılan sika bir tâbîüdür.⁶⁸ Dolayısıyla onun bu rivâyeti de **mürsel** hadisin hükmüne tabidir.

⁶³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Âdil Mürşid), s. 484.

⁶⁴ Bu isim, Hatîbu'l-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ında “Serî b. Mersed veya Mezîd” şeklinde tereddütlü kaydedilmiş (bk. *a.g.e.*, IX, 193), İbn Teymiye'nin rivâyetinde ise Serî b. Mersed olarak tereddütsüz yazılmıştır. (bk. *es-Sârim*, s. 166). Öyle anlaşılmaktadır ki bu farklılık, Arapça'da *yezîd*, *mezîd* ve *mersed* kelimelerinin yazılışındaki hat benzerliğinden kaynaklanmaktadır.

⁶⁵ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, I, 60; Dârimî, *et-Târîh*, s. 109; Cûzcânî, Ebû İshak İbrahim, *Ahvâlü'r-ricâl* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1405/1985, s. 111; Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan, *Kitâbü'l-Ma'rîfe ve't-târîh* (nşr. Ekrem Ziya el-Umerî), Medine 1410/1990, III, 35; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 34; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 412-413; İbn Hibbân, *el-Mecrîhîn*, II, 292; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 357; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 262; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 185-186.

⁶⁶ *a.g.e.*, III, 185-186.

⁶⁷ İbn Sa'd, Muhammed b. Mükerrrem, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut ts., VII, 100-101; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 63-64; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 30-31; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 58; a.mlf., *Tehzîb*, V, 180-181; a.mlf., *Takrîb*, s. 242.

⁶⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 8.

eb. Bundan önceki iki rivâyette olduğu gibi, bu rivâyetin bir za'f noktası da Atâ b. es-Sâib'in yukarıda anlatılan durumudur.

ec. Rivâyeti Atâ'dan nakleden Saîd b. Zeyd, Hammâd b. Zeyd'in kardeşi olup ihtilat öncesi Atâ'dan hadis almış muayyen râvîler arasında zikredilmemektedir. Ayrıca, münekkidlerin Saîd hakkındaki değerlendirmeleri de birbirini tutmamaktadır. Yahya b. Saîd el-Kattân, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Cûzcânî, Ebû Hâtim, Bezzâr, Nesâî ve Dârekutnî tarafından taz'îf, İbn Sa'd, Süleyman b. Harb ve Buhârî tarafından ta'dîl edilmiştir.⁶⁹ Bununla birlikte, İbn Hibbân'ın onun hakkındaki şu değerlendirmesi, bu tenkidlerdeki tearuzu giderecek niteliktedir: "O, rivâyetlerinde zaman zaman hata yapmak ve yanılmakla birlikte, **sadûk** ve **hâfız** bir kimse olup, **infirad ettiği/rivâyetinde tek kaldığı** hadisler delil sayılmaz."⁷⁰

○ halde Abdullah'dan gelen bu rivâyetin de delil değeri yoktur.

f. Üsâme b. Zeyd Rivâyeti

Bu rivâyetin iki tariki vardır.

fa. Üsâme b. Zeyd>Vâzi' b. Nâfi' b. Ebî Seleme>Ali b. Sâbit el-Hudrî el-Cezerî>Abdurrahman b. Râfi'>İshak b. İbrahim b. Süfyan>....>İbnü'l-Cevzî

fb. Üsâme>Ebû Seleme>Vâzi'>Ali b. Sâbit>Abdurrahman>Muhammed b. Fadl>Abdulbâkî b. Kâni'>....>İbnü'l-Cevzî

Bu iki tarik birbiriyle mukayese edildiğinde, birincisinin ikincisine nisbetle âli olduğu görülür. Çünkü, birinci senedde rivâyeti doğrudan Üsâme'den aldığı anlaşılan Vâzi', ikinci senedde dedesi aracılığı ile Üsâme'den nakletmiştir.

Abdurrahman b. Avf'ın oğlu Ebû Seleme (ö. 94/713 veya 104/722), önde gelen güvenilir tâbûilerdendir.⁷¹ Torunu Vâzi' ise, güvenilir ve hoş/memduh olmayan kişiliği yanında, çok zayıf ve değersiz hadisler rivâyet eden bir râvîdir.⁷²

Vâzi'in talebesi durumundaki Ali b. Sâbit el-Cezerî⁷³ ise, tenkidlerindeki katı tavrı sebebiyle cerhlerine pek itibar edilmeyen bir münekkid olan Ebü'l-Feth

⁶⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 118; Cûzcânî, *Ahwâlü'r-ricâl*, s. 114; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 106; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 21; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 320; *es-Sikât*, V, 184; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 319; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 32-33.

⁷⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 320; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 33.

⁷¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 568.

⁷² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 183; Cûzcânî, *Ahwâlü'r-ricâl*, s. 88; Fesevî, *el-Ma'rife*, III, 141; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 39-40.

⁷³ İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevdûât*'ında bu râvî, "el-Hudrî" ve "el-Harzî" şeklinde iki nisbe ile yer almaktadır. Halbuki rical kaynaklarında sadece el-Cezerî nisbesiyle zikredilmektedir. (bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 288). Bu farklılık, her üç kelimenin Arapça yazılışındaki hat benzerliğinden kaynaklanmuş olabilir. Doğrusu, bir çok rical kaynağında kaydedildiği üzere "el-Cezerî" dir.

el-Ezdî⁷⁴ hariç, diğer münekkidler tarafından tevsik edilmiştir.⁷⁵ Ancak İbn Maîn ve İbn Nümeyr bu tevsiki, sikadan veya Cezâreliler'den yani kendi yöresinin hocalarından rivâyet etme şartına bağlamıştır.⁷⁶ Buna rağmen Üsâme b. Zeyd'den gelen bu rivâyetin her iki tariki, yine râvî Vâzi' sebebiyle zayıflıktan kurtulamamaktadır.

g. Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye Rivâyeti

Eslemli (veya Ensarlı) bir sahâbî >Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye>Sâlim b. Ebi'l-Ca'd>Ebû Hamza Sâbit b. Ebî Safiyye es-Sumâlî>Ebû Nuaym>Yusuf b. Musa el-Kattân>....>İbnü'l-Cevzî

Görüldüğü gibi bu senedde kaynak râvî durumundaki sahâbî **mübhem**, dolayısıyla **mechûldür**. Ne var ki, hadis rivâyetinde bir sahâbînin mübhem veya mechûl oluşu, en yüksek tezkiye kaynağı olan âyet⁷⁷ ve hadislerde⁷⁸ sahâbenin toptan ta'dil edilmesi, dolayısıyla başka bir tezkiyeye muhtaç olmaması sebebiyle bir kusur sayılmamıştır.⁷⁹ Ancak âyet ve hadislerde geçen bu tezkiye -bazı farklı yaklaşımlara rağmen-⁸⁰ onların doğruluk, dürüstlük, istikamet ve faziletleri açısından geçerli olup, râvînin kimliğinin bilinmesi sadece adâletinin tesbiti açısından değil, aynı zamanda zabtının tayini için de gereklidir.⁸¹ Başka bir deyişle rivâyetin kabulü için râvîde aranan güvenilirlik (sikalık) şartı, adâlet ve zabt özelliklerinin bir arada bulunmasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla **mübhem** sahâbînin zabtı hakkındaki belirsizliğin, rivâyetinin sıhhatini olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır.

⁷⁴ Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, İstanbul 1997, s. 75; Zehebî, *Mîzân*, I, 5; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 36; III, 3.

⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 330; Dârimî, *et-Târîh*, s. 176; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 264-265; İclî, *es-Sikât*, s. 334; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 177; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 456; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 288-289.

⁷⁶ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, s. I, 80; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, II, 191; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 288-289.

⁷⁷ el-Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/110; el-Enfâl 8/64, 74; et-Tevbe 9/100; el-Feth 48/18.

⁷⁸ Buhârî, "Ashâbu'n-Nebî", 1; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 211.

⁷⁹ Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Mukaddime), Ankara 1984, s. 323, 325.

⁸⁰ Sahâbe'nin adâleti konusundaki tartışma ve değerlendirmeler için bk. Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir 1981, s. 268-302; Salahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 92-98; Emin Aşıkutlu, *Rical Tenkidi*, s. 39-45; Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 35-62; Farklı değerlendirmeler için bk. Mehmed Saîd Hatiboğlu, *Hz. Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar İctimâî Hâdiselerle Hadis Münâsebetleri* (basılmamış doktora tezi, Ankara 1967), s. 69; M. Hayri Kırbaoğlu, *Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999, 68-92.

⁸¹ bk. Salahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 97.

Yakını olduğu halde, hadisi aldığı sahâbînin adını açıklamayan Abdullah⁸² ve hadisi ondan nakleden Sâlim (ö. 101/719),⁸³ rical kaynaklarında **güvenilir** kimseler olarak tanıtılmaktadır. Sâlim'in ravisi konumundaki Sâbit b. Ebî Safiyye (ö. 148/765) ise, önde gelen münekkidlerin **zayıf** olduğunda ittifak ettikleri bir kişidir.⁸⁴ Hatta **metrûk** olduğunu söyleyenler de vardır.⁸⁵ Bu durumda, diğer râvîlerin araştırılmasına gerek kalmadan bu rivâyetin de zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

2. Diğer Rivâyetler

a. Mûsa b. Ebî Şeybe Rivâyeti

Bu rivâyet, **Mûsa b. Ebî Şeybe > Ma'mer b. Râşid** isnadıyla gelmektedir.

Ma'mer'in, kendisinden rivâyette teferrud ettiği belirtilen Mûsa b. Ebî Şeybe, Ebû Hâtim'e göre **sâlihu'l-hadî/hadisi ihticaca elverişli** ise de, Ahmed b. Hanbel, hadislerinin münker olduğunu söylemektedir.⁸⁶ Hatta Ukaylî, *ed-Duafâ*'sında yukarıdaki rivâyeti yine Ma'mer tarihiyle zikrettikten sonra bu rivâyetin mütâbiinin bulunmadığını, Mûsa'dan başka râvisinin de bilinmediğini ifade etmektedir.⁸⁷

Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi*'inde geçen Mûsa b. Ebî Şeybe rivâyetinden, Allah veya Resûlü adına yalan konuştuğu için mezkûr kişinin şahitliği geçersiz sayıldığı izlenimi doğmakta ise de, İbn Hacer'in naklettiği rivâyet metninde, "bilmiyorum Allah adına mı, yoksa Resûlü adına mı yalan uydurdu" sözü, Mûsa'ya değil, Ma'mer'e ait **müdreç** bir beyandır.⁸⁸ Bu durumda Mûsa'nın rivâyetinde hadis vaz'ının başlangıcına delil sayılabilecek kısım önemini kaybetmektedir.

b. Münekka Rivâyeti

Münekka > Fez⁸⁹ > İsmet b. Beşîr el-Burcumî⁹⁰ > Seyf b. Hârûn el-Burcumî > Mâlik b. İsmâil en-Nehdî > İbn sa'd⁹¹

⁸² bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 16.

⁸³ *a.g.e.* III, 432-433.

⁸⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, II, 165; Cûzcânî, *Ahwâlû'r-ricâl*, s. 70; Fesevî, *Ma'rife*, III, 56; Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 71; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 451; Dârekutnî, *ed-Duafâ*, s. 293; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 158; İbn Hacer, *Tehzîb*,

⁸⁵ İbn Maîn, *Târihu'r-ricâl*, I, 69; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 206.

⁸⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 162-163; Zehebî, *Mîzân*, IV, 207; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 349.

⁸⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 163.

⁸⁸ bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 349. Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi*'indeki rivâyet metninde boş bırakılan kısımda, muhtemelen bu sözün Ma'mer'e ait olduğu yazılıydı.

⁸⁹ Taberânî'nin rivâyetinde bu isim *mefza'* diye geçmektedir. (bk. Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 300; *Cüz'ün fihî turuki hadîsi Men kezebe* (nşr. Muhammed b. Hasan el-Ğumârî), Beyrut 1417/1997, s. 355). İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'inde (VII, 63), Buhârî'nin *et-Târih*'inde, İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-*

Buhârî bu rivâyetin son kısmını **Mâlik b. İsmail>Saîd b. Süleyman** kanalıyla Seyf b. Hârûn tarikinden nakleder.⁹² İbn Ebî Âsım da aynı rivâyetin son bölümünü Seyf b. Hârûn tarikiyle Zekeriya b. Yahya Zahmûye; Taberânî ise yine Seyf b. Hârûn kanalıyla hem **Zekeriya b. Yahya b. Zahmûye>Abdullah b. Ahmed b. Hanbel**,⁹³ hem de **Mâlik b. İsmail en-Nehdî>Ali b. Abdulazîz**⁹⁴ tarikinden nakleder. Ancak bütün bu muhaddislerin isnadlarındaki **Münecca<Fez’>İsmet b. Beşîr>Seyf b. Hârûn>Mâlik b. İsmail** kısmı ortak-tır.

İbn Hibbân, ilk tabakat kaynaklarında Münecca’nın râvîsi olarak adı geçen Fez’ hakkında verdiği kısa bilgide, bu kişinin Kâdisiyye Savaşı’na katıldığını söylemekle birlikte gerek onun, gerekse Münecca’nın kim, kimin oğlu ve nereli olduklarını bilmediğini, rivâyetlerine itimad edilmesi için değil, sadece bilgi kabilinden onları zikrettiğini belirtmektedir.⁹⁵ İsmet b. Beşîr hakkında ise, “Fez’den rivâyet eden, Seyf b. Hârûn’un da kendisinden rivâyette bulunduğu kimse” ifadesinden başka bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁹⁶ Bu nedenle haklarında herhangi bir şey söyleme imkânı bulunmayan bu râvîler **mechûl** durumdadır. Seyf b. Hârûn ise, Ebu’l-Cehhâf dışındaki râvîlerden naklettiği rivâyetlerde⁹⁷ **zayıf** olduğunda görüş birliği bulunan biridir.⁹⁸ Bütün bunlar gösteriyor ki, Münecca rivâyeti de delil olabilecek niteliğe sahip değildir.

c. Râfi’ b. Hadîc Rivâyeti

Bu rivâyetin isnadı şöyledir:

Râfi>Abdurrahman b. Râfi’>Rifâ’a b. Hureyr>Ya’kûb b. Muhammed ez-Zühri>Hârûn b. Abdullah>.....>İbnü’l-Cevzî⁹⁹

Bu rivâyeti, sahâbî Râfi b. Hadîc’den nakleden Abdurrahman ile Rifâ’a hakkında, Abdurrahman’ın Râfi b. Hadîc’in oğlu olması¹⁰⁰ dışında rivâyet konusun-

mesânî’de (s. 526), İbn Ebî Hâtim’in *el-Cerh*’inde ve İbn Hibbân’ın *es-Sikât*’ında (VII, 326) Fez’ diye zikredilmektedir ki, doğrusu budur.

⁹⁰ Taberânî’nin rivâyetinde *İsmet b. Bişr* diye geçmektedir. (bk. *el-Kebîr*, XX, 300).

⁹¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 63.

⁹² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, 165.

⁹³ Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 300.

⁹⁴ Taberânî, *Cüz*, s. 355-356.

⁹⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 206.

⁹⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, 63; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 20; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 298.

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 276.

⁹⁸ Fesevî, *Ma’rife*, III, 38; Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 116; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 174, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 276; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 346; İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdûât*, II, 36; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 298.

⁹⁹ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 77.

daki durumunu ortaya koyacak bir bilgiye ulaşamamıştır; Rifâ'a ise, Abdurrahman'ın Hureyr adlı oğlundan torunudur.¹⁰¹ Rivâyette hata yapması, ayrıca dedesi Râfi' b. Hadîc'ten mahfûz olmayan hadislerin rivâyetinde inifrad etmesi sebebiyle, "güvenilir râvîlerin rivâyetine uymayan hadislerine itibar edilmez bir kişi" olarak tanıtılmaktadır.¹⁰² Buhârî ise, bu râvîyi kendine has ılımlı ve yumuşak tenkid üslubuyla¹⁰³ "yalancı, uydurmacı" anlamında çok sert bir cerh ifadesi olarak kullandığı "fîhi nazar" lafzıyla¹⁰⁴ tenkid etmektedir.¹⁰⁵ Dolayısıyla isnad zincirinin bu iki halkasında biri cehâletten kaynaklanan belirsizlik, diğeri de cerhten kaynaklanan güvensizlik sebebiyle iki olumsuzluk vardır.

Ya'kûb b. Muhammed ez-Zühri'ye gelince; Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a, Sâcî, Ukaylî ve Beğavî tarafından **taz'if** edilmesine rağmen Ebû Hâtim, Haccâc b. eş-Şâir ve Hâkim onu tevsik etmiş, İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında ona yer vermiştir¹⁰⁶. İbn Maîn ise **sadûk** olduğunu belirtmekle birlikte, güvenilirliğini **sika** râvîlerden rivâyet etme şartına bağlamıştır.¹⁰⁷ Bu durumda, söz konusu rivâyeti aldığı Rifâ'a'nın **sika** olmaması sebebiyle bu rivâyetine itibar edilemeyeceği için, mezkûr rivâyetin bu tarikten de sıhhat şartlarını taşımadığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca, İbnü'l-Cevzî'nin Râfi' b. Hadîc'e isnad ettiği rivâyetinde, "onu ben söylemedim" ifadesi bulunmadığı halde, Suyûtî ve Aliyyü'l-Kârî rivâyetlerinde mezkûr ifade mevcuttur. Dolayısıyla bu rivâyetin metinleri arasında da bir **iztirab/tutarsızlık** söz konusudur.

B. Metin Yönünden

Buraya kadar isnad yönünden incelemeye çalıştığımız **Büreyde rivâyetinin** değişik tariklerden gelen metinlerinde çelişkiye yol açan bir takım farklılıklar da vardır. Bunlardan biri, Hz. Peygamber'in olay mahalline gönderdiği kişi/kişilerin kim/kimler olduğudur. Meselâ, bu hadisin en eski metni sayılan Saîd b. Cübeyr rivâyetine göre, Hz. Peygamber olay mahalline Ali ve Zübeyr'i; Büreyde ve İbnü'z-Zübeyr rivâyetine göre, adı belirtilmeyen/mübhem bir kişiyi; Abdullah b. Amr rivâyetine göre, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'i; Abdullah İbnü'l-Hanefiyye

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 257; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 76; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 280-281; V, 257.

¹⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 257; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 324; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 232.

¹⁰² İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 304; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 285.

¹⁰³ Emin Âşıkutlu, *Rical Tenkidi*, s. 60, 186.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs (el-Bâisu'l-hasîs* ile birlikte nşr. Ahmed M. Şâkir), Beyrut ts., s. 106; Şehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-muğîs Şerhu Elfiyetü'l-hadîs*, Beyrut 1403/1982, I, 371.

¹⁰⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 324.

¹⁰⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 284.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 396-397.

rivâyetine göre ise, yine adı açıklanmayan/mübhem bir Ensarlı'yı gönderdiği belirtilmektedir.

Bir başka tutarsızlık noktası, Hz. Peygamber'in olay mahalline gönderdiği kişi veya kişilere verdiği talimatın mahiyetidir. Rivâyetin geçtiği ilk kaynak olarak bilinen Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmü'*nde sadece öldürme emrinden bahsedilirken, daha sonraki rivâyetlerde öldürme ve yakma emri birlikte yer almakta, bir rivâyette de Hz. Peygamber'in "öldürme ve yakma" talimatı verdikten sonra "yakma" talimatını geri aldığı belirtilmektedir.

Rivâyette göze çarpan diğer bir problem de, Hz. Peygamber'in genelde herhangi bir suça karşılık, "yak(ıl)ma" cezası verip vermeyeceği meselesidir. Bu konuda, uydurmacılığın yol açacağı sakıncaları dikkate alarak veya bir kısım hadislere, ya da sahâbe dönemi ve sonrasındaki bazı uygulamalara dayanarak bunun mümkün hatta vaki olduğunu savunanlar bulunduğu gibi,¹⁰⁸ konuya muhakeme usûlü ve suç-ceza dengesi açısından yaklaşım, "Ateşle, ancak ateşin rabbi azap eder"¹⁰⁹ hadisinin de delaletiyle, kişiye yak(ıl)ma cezası verilemeyeceğini,¹¹⁰ önceden verilmiş olsa bile bunun mezkûr hadisle neshedilmiş sayılacağını söyleyenler de vardır.¹¹¹ İbn Teymiye, Resûlullah adına yalan konuşmanın, dinî olanı dinden çıkarmak, dinî olmayanı da dine sokmak suretiyle bir taraftan dini tahrif etmenin, diğer taraftan nübüvveti ve nübüvvetin gereklerini hiçe saymanın, Resûlullah'a hakaret etmek ve onu alaya almak mânâsına geldiğini, bunun da sonuç itibarıyla Allah'ı yalanlamakla eş anlamlı olduğunu iddia etmektedir. Böylece o, bir taraftan sahîh kabul ettiği Büreyde rivâyetinin muhtevasını aklî yönden temellendirmeye çalışırken, diğer taraftan "Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır..." mealindeki âyetler¹¹² ile "Benim adıma yalan uydurmak, başkası adına yalan uydurmak gibi değildir"¹¹³ anlamındaki hadisler ışığında görüşünü naklî delillere dayandırmaktadır.¹¹⁴

Kanaatimizce rivâyetler arasındaki metin farklılıklarının yol açtığı bu anlam karmaşası, anlatılan olayın hadis kaynaklarında geçen başka yak(ıl)ma olayları ile karıştırılmasından doğmaktadır. Çünkü muteber hadis kaynaklarında geçen bazı

¹⁰⁸ İbn Teymiye, *es-Sârim*, s. 167-171; Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu*, s. 36-37.

¹⁰⁹ Buhârî, "Cihâd", 107, 149.

¹¹⁰ İbn Teymiye, *es-Sârim*, s. 167; Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 18.

¹¹¹ Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut ts., VI, 113.

¹¹² ez-Zümer 39/32; es-Saff 61/7.

¹¹³ Buhârî, "Cenâiz", 34; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, *el-Müsned*, Beyrut ts., IV, 245.

¹¹⁴ bk. İbn Teymiye, *es-Sârim*, s. 165-171.

rivâyetlerle yukarıdaki rivâyetler arasında özellikle şahıslar ve yakma talimatı konusunda dikkat çekici bir benzerlik göze çarpmaktadır.¹¹⁵

III. Genel Değerlendirmeler

A. Kabul Edenler

Yer aldığı klasik kaynaklara göz atıldığında, konuyla ilgili rivâyetlerin neredeyse tamamının **Büreyde hadisi** etrafında döndüğü, tabiatıyla değerlendirmele-
rin de aynı rivâyetin muhtelif tarikleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer
tarafından mezkur kaynaklarda geçen ve bir kısmı **sahih** olarak nitelendirilen bu
tür rivâyetlerin, genellikle Hz. Peygamber'e yalan isnad etmenin/hadis uydurma-
nın çirkinliği, vebali ve cezası ile ilgili deliller kapsamında kullanıldığı anlaşılmak-
tadır. Meselâ Ma'mer b. Râşid, bu rivâyeti, "Resûlullah Adına Yalan Konuşmak"
başlığı altında "**Men kezebe...**" hadisinin sebab-i vürûdu bağlamında; İbn Sa'd
ise Münekka'nın haltercemesinde, rivâyetlerine örnek sadedinde yorumsuz
olarak vermişlerdir.

Daha sonra Tahâvî aynı rivâyeti, "**Men kezebe...**" hadisinin metninde
"**muteammiden**" kelimesinin bulunup bulunmadığı konusundaki müşkili çözmek
maksadıyla birçok tarikten naklettiği mezkûr hadisin sebab-i vürûdu olarak
kaydettikten sonra "Bu konuda benzer başka hadisler de vardır; ancak senedleri
bunlar gibi olmadığı için onları terkettim"¹¹⁶ diyerek, Büreyde rivâyetinin de
içinde bulunduğu hadisleri, söz konusu müşkilin çözümünde yeteri kadar sa-
hîh/güvenilir saydığı anlaşılmaktadır.

İbn Adî ise, Sâlih b. Hayyân'ın haltercemesinde naklettiği bu rivâyet hak-
kında: "Bu kıssanın bu vecihten, yani Ali b. Müshir>Zekeriya>Haccâc tarikin-
den başka bir rivâyetini bilmiyorum"¹¹⁷ diyerek, Ali b. Müshir'den Zekeriya'nın,
ondan da Haccâc'ın teferrud ettiğini, dolayısıyla hadisin **garîb**, başka bir deyişle
ferd-i nisbî olduğunu söylemek ister. Ancak Tahâvî,¹¹⁸ daha sonra Beğavî ve
ondan naklen İbn Teymiye,¹¹⁹ aynı rivâyeti Yahya b. Abdülhamîd el-
Himmânî>Ali b. Müshir kanalıyla da rivâyet ettiklerine göre, burada İbn
Adî'nin söylediği gibi bir teferrud söz konusu olmamalıdır. Kaldı ki, bir rivâyetin
sırf **teferrud** sebebiyle zayıf sayılamayacağı da malumdur.¹²⁰

¹¹⁵ bk. Buhârî, "Cihâd", 107, 149; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 112; Tirmizi, "Siyer", 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 307, 337, 453, II, 494.

¹¹⁶ Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, I, 121.

¹¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 54.

¹¹⁸ Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, I, 115.

¹¹⁹ İbn Teymiye, *es-Sârim*, s. 165; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, VII, 374; *Mîzân*, II, 293.

¹²⁰ bk. Başaran-Sönmez, *Hadis Usûlü*, s. 109; Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 93, 95, 102.

İbn Hazm, Hz. Peygamber'i her görene **sahâbî** denilemeyeceğinin delilleri arasında zikrettiği Büreyde rivâyetini, başta da ifade edildiği gibi, Hz. Peygamber devrinde onun adına yalan konuşulduğunun delili sayan ilk ehl-i sünnet âlimi olarak bilir.¹²¹ Bu durum, onun bu hadisi ihticaca elverişli, yani en azından hasen mertebesinde bir rivâyet olarak kabul ettiğini gösterir.

Konu ile ilgili rivâyetlerin önemli kaynaklarından birinin de İbnü'l-Cevzi'nin *el-Mevdûât*'ı olduğu daha önce belirtilmişti. Müellif bu eserinde, fasıllar halinde düzenlediği **mukaddime** niteliğindeki kısmın son bölümünü dört baba ayırıp ikinci babı "**Men kezebe...**" hadisine tahsis eder ve "tariklerine geçmeden önce sebeb-i vürûdunu hatırlatalım"¹²² dediği bu hadisin altmışbir farklı tarikini sıralar. Yeri gelmişken, Suyûtî'nin *Tahzîrû'l-havâs* ve Aliyyü'l-Kârî'nin *el-Esrârû'l-merfûa* adlı eserinde de bu rivâyetlerin aynı gerekçelerle yer aldığını hatırlatmış olalım.¹²³

Bu konuda İbn Teymiye, **Haccâc>Zekeriya>Ali b. Müshir** tarikiyle naklettiği Büreyde rivâyetinin sonunda "Bu, sahîh hadisin şartını taşıyan bir isnad olup bir illetinin bulunduğunu bilmiyoruz. Ayrıca başka bir vecihten şâhidi de vardır" diyerek Abdullah b. Zübeyr ve Üsâme b. Zeyd rivâyeti ile başka bir **muallak** rivâyeti bu rivâyetin şâhidi olarak zikreder. Bu durumda, özelde Büreyde rivâyetinin genelde bu konudaki diğer rivâyetlerin sıhhatinden açıkça ve iddialı bir şekilde bahseden ilk müellifin İbn Teymiye olduğu söylenebilir. Ancak Zehebî, Sâlih b. Hayyân'ın haltercemesinde İbn Teymiye'yi kasederek "Hocamız Ebu'l-Abbas, *es-Sârimü'l-meslûl*" adlı kitabında, Sâlih b. Hayyân'ın **Büreyde hadisine** dayanıp onu **sahîh** saymak suretiyle tamamen yanılmıştır" diyerek hocasını eleştirir ve yukarıdaki tarikten naklettiği hadisin **münker** olduğunu ve **zayıf** bir râvî olan Sâlih b. Hayyân'dan başkasının da onu rivâyet etmediğini ifade eder.¹²⁴ Yine o, başka bir sözünde İbn Teymiye'nin aynı hadisi **sahîh** kabul etmesini, "hiçbir vecihten **sahîh** değildir" diyerek reddeder.¹²⁵

Râfîî (ö. 623/1226), bu rivâyeti "Cizye" bölümünde Himmânî tarikinden "**ruviye**" (temriz) sigası ile nakleder. İbn Hacer, bu rivâyetin Zekeriya b. Adî ve Süveyd b. Saîd kanalıyla da nakledildiğini hatırlattıktan sonra, Taberânî'de ve kısmen Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen Abdullah İbnü'l-Hanefiyye rivâyeti ile Abdullah b. el-Hâris ve İbnü'z-Zübeyr rivâyetini şâhid gösterir ve "bir kusuru yok (**mâ biha be's**)" dediği Ahmed b. Hanbel rivâyeti ile **istişhad** ederek Büreyde rivâyetinin **hasen** mertebesine yükseldiğini belirtir.¹²⁶

¹²¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 84.

¹²² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, I, 55.

¹²³ Suyûtî, *Tahzîrû'l-havâs*, s. 75-125 vd.; Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrârû'l-merfû'a*, 1-34.

¹²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, VII, 373-374.

¹²⁵ Zehebî, *Mîzân*, II, 293.

¹²⁶ İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfîyyi'l-kebir*, Kahire 1399/1979, IV, 140-141.

Çağdaş araştırmacılarından Ahmed Emin,¹²⁷ Ebû Reyve,¹²⁸ Zübeyr Sıddîkî,¹²⁹ Ebû Zehv,¹³⁰ Salahaddin İdlibî¹³¹ ve Sadık Cihan gibi müelliflerin, konu ile ilgili rivâyetlere dayanarak hadis vaz'ının Hz. Peygamber döneminde görüldüğünü veya görülebileceğini açıkça veya ima yoluyla söylemeleri, onların da bu rivâyetleri sahîh kabul ettikleri anlamına gelir.

Özet olarak, bazı eski ve yeni kaynaklarda konuyla ilgili rivâyetlerin geçtiği yerlere, gerekçesine ve değerlendirilişine bakıldığında, bu rivâyetleri -ima yoluyla da olsa- **sahîh** kabul eden bazı çağdaş müelliflerin, uydurmacılığın başlangıcı, vebali ve cezası konusundaki hükümleri bunlara dayandırdıkları görülür.

B. Reddedenler

Büreyde rivâyeti çerçevesinde konuyu değerlendiren İbn Adî, “Bu kıssanın bundan başka bir tarikinin olduğunu bilmiyorum” diyerek **ferd** bir rivâyet olduğuna işaret eder.¹³² Zehebî ise aynı rivâyete dair İbn Adî'nin değerlendirmesine katılır; hatta onun hiçbir tarikinin sahîh olmadığını belirterek, aksi yönde kesin kanaat ifade eden hocası İbn Teymiye'yi yukarıda geçtiği üzere açıkça eleştirir.¹³³

Kısaca, uydurmacılığın Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk belirtileri görülen, fakat Hz. Osman'ın hilafetinin özellikle ikinci yarısında su yüzüne çıkan ve Hz. Ali devrinde sıcak çatışmaya dönüşen siyâsî-dinî gelişmeler sonucu başladığını düşünen son devir yerli ve yabancı birçok ilim adamı, usûl açısından herhangi bir hükme temel teşkil edebilecek sağlamlıkta görmedikleri bu rivâyetlere itibar etmezler.

Sonuç

Buraya kadar konuyla ilgili rivâyetlerin incelenmesinden çıkan sonuç şudur: Her şeyden önce bu rivâyetler, itibar ve güvenilirlik açısından oldukça tartışmalı kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca, gerek isnad ve gerekse metin yönünden hadis usûlü kurallarına göre değerlendirildiğinde bu rivâyetlerin, hadis uydurmacılığının Hz. Peygamber döneminde başladığına delil sayılabilecek sağlamlıkta olmadığı anlaşılmaktadır. Hele hele, Hz. Peygamber'in bu tür hadisleri kendi zamanında yaşanmış veya daha sonra yaşanabilecek benzer olaylara karşı insanları uyarmak için söylediği ve isnadlarındaki bazı raviler hakkında yukarıda arz

¹²⁷ Ahmed Emin, *Fecrül-İslâm*, s. 211.

¹²⁸ Ebû Reyve, *Advâ*, s. 38-39.

¹²⁹ Sıddîkî, *Hadis Literature*, s. 32.

¹³⁰ Ebû Zehv, *el-Hadîs*, s. 480.

¹³¹ İdlibî, *Menhec*, s. 40.

¹³² İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 54.

¹³³ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, VII, 373-374; *Mizan*, II, 293.

edilen cerhlere rağmen, bu rivâyetlerin ravilerinin "sika" olduğu, dolayısıyla "Men kezebe..." hadisinin vürûd sebebi kabul edilen bu haberlerin yalan değil, aksine doğru olduğu; kısaca, hadiste yalan ve uydurmacılığın Hz. Peygamber devrinde başladığı fikri¹³⁴ yüzeysel bir bakış açısını yansıtan mesnetsiz bir iddia görünümündedir. Buna karşılık, uydurmacılığın kesinlikle Hz. Peygamber döneminde görülmediğini savunanlardan bazılarının iddia ettiği gibi, bu rivâyetlerin tamamen uydurma olduğunu söylemek de zordur. Çünkü, râvîleri arasında **zaîf** kimseler bulunmakla birlikte, **vaddâ/uydurmacı** diye nitelendirilebilecek derecede mecrûh kimse yok gibidir. Bir-iki râvî hakkındaki bu tür aşırı cerhler ise, uzman münekkidlerce desteklenmeyen ve gerekçesi de açıklanmayan tenkidlerden öteye geçmediği için ihtiyatla karşılanmalıdır. Ancak, **sahih** hatta **hasen** hadiste aranan asgarî şartlar gerçekleşmediği için teknik bakımdan bunlara **sahih** veya **hasen** deme imkânı da yoktur. Zira bir konuda verilecek hüküm, her şeyden önce o konuya ait metodolojik esaslara uygun sağlam bir temele oturması gerekir. Aksi halde, belirtilen zaafı öne sürerek ilgili rivâyetleri uydurmacılığın başlangıcı konusunda delil olarak kabul etmeyip, bu zaafı görmezlikten gelerek uydurmacılığın çirkinliği, vebali ve cezası konusunda delil saymak, çifte standard, tutarsız, dolayısıyla gayri ilmî bir tavrıdır.

Özetlemek gerekirse, konu ile ilgili rivâyetlerde anlatılan olayların sosyolojik açıdan gerçekleşmesi mümkün ve muhtemel olmakla birlikte, bu rivâyetlerin gerek sübûtunda ve gerekse delaletinde görülen aksaklık, eksiklik ve tutarsızlıklar, hadis vaz'ının Hz. Peygamber zamanında başladığını kesin bir dille söylemeye manidir. Bir başka deyişle, teorik olarak mümkün gözükse bile, pratikte buna verilebilecek zan ve tahminden öte somut ve güvenilir bir örnek, en azından şimdilik mevcut değildir. Bu nedenle, konuyu somut olay temelinde değil, hadis vaz'ı olgusuna zemin hazırlayan şartlar ve etkenlerden hareketle dönem bazında ele almanın daha doğru bir yaklaşım tarzı olduğu kanaatindeyiz.

---

¹³⁴ Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu*, s. 35-39.